

1. Аникеев А. А. НСДАП: идеология, структура и функции / А. А. Аникеев, Г. И. Кольга, Н. Е. Пуховская. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. – 323 с.
2. Беккер Х. На войне и в плену. Воспоминания немецкого солдата. 1937-1950 / Ханс Беккер. – М: Центрполиграф, 2012. – 255 с.
3. Ботвинник М. М. Памятники геноцида евреев Беларуси / М. М. Ботвинник. – Минск: Беларуская навука, 2000. – 326 с.
4. Буровский А. Арийская Русь. Ложь и правда о высшей расе / Андрей Буровский. – М: Яуза, 2007. – 288 с.
5. Залесский К. СС. Охранные отряды НСДАП / К. Залесский. – М: Яуза, 2004. – 656 с.
6. Корнеева Л. А жить так хотелось... Воспоминания бывших узников концлагерей и гетто / Лидия Корнеева. – Беэр-Шева, 2010. – 340 с.
7. Кутарев О. Германские элиты в эпоху становления нацизма / Олег Кутарев. – М: Алетей, 2013. – 272 с.
8. Лаур В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лаур. – К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2012. – 368 с.
9. Рис Л. Освенцим. Нацисты и окончательное решение еврейского вопроса / Лоуренс Рис. – М: КоЛибри, 2014. – 456 с.
10. Черная Л. Коричневые диктаторы (Гитлер, Геринг, Гиммлер, Геббельс, Борман, Риббентроп) / Л. Черная. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 480 с.
11. Черноглазова В. А. Уничтожение евреев Белоруссии в годы немецко-фашистской оккупации // Трагедия евреев Белоруссии в 1941–1944 гг. : сборник материалов и документов. – Мн., 1997. – Вып. 2. – С. 17-29.

REFERENCES

1. Anikeev A.A., NSDAP: ideology, structure and functions / AA Anikeev, G.I. Kolga, N.E. Pukhovskaya. – Stavropol: Publishing House of the SSU, 2001. – 323 p.
2. Becker H. In war and in captivity. Memories of a German soldier. 1937 – 1950 / Hans Becker. – M: Tsentrpoligraf, 2012. – 255 p.
3. Botvinnik M.M. Monuments of the genocide Jews of Belarus / M.M. Botvinnik. – Minsk: Belaruskaya Navuka, 2000. – 326 p.
4. Burovsky A. Aryan Rus. Lies and truth about the supreme race / Andrey Burovsky. – M: Yauza, 2007. – 288 p.
5. Zalesky K. The SS. Security detachments of the NSDAP / K. Zalesky. – M: Yauza, 2004. – 656 p.
6. Korneeva L. I wanted to live ... Memories of former prisoners of concentration camps and ghettos / Lydia Korneeva. – Be'er Sheva, 2010. – 340 p.
7. Kutarev O. German elites in the era of Nazism / Oleg Kutarev. – M: Aleteya, 2013. – 272 p.
8. Lauer V. Creation of the Nazi Empire and the Holocaust in Ukraine / V. Lauer. – K.: Foreign trade of Ukraine; Ukrainian Center for the Study of the Holocaust, 2012. – 368 p.
9. Rees L. Auschwitz. The Nazis and the Final Solution / Laurence Rees. – M: Kolibri, 2014. – 456 p.
10. Chernaya L. Brown dictators (Hitler, Goering, Himmler, Goebbels, Bormann, Ribbentrop) / L. Chernaya. – Rostov n / D: Phoenix, 1999. – 480 p.
11. Chernoglazova V.A. Destruction of the Jews of Belarus in the years of the German-fascist occupation // Tragedy of the Jews of Belarus in 1941 – 1944. : a collection of materials and documents. – Mн., 1997. – Ed. 2. – P. 17 – 29.

УДК 94 (477) “19” (075.8)

Новікова Н.В

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ «ІНТЕРВЕНЦІЯ СРСР ДО ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ, ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ» В ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 11 КЛАСУ

В даній статті була розглянута проблематика Радянської інтервенції до Чехословаччини її вплив на дисидентський рух. Висвітлено форми та методи протестів проти вторгнення радянських військ, реакцію звичайного населення на дане явище. Також проаналізовано висвітлення даного питання в підручниках з історії України для 11 класу.

Ключові слова: інтервенція, Чехословаччина, дисиденти, громадський рух, протест.

Новікова Н.В. Освещение темы «Интервенция СССР в Чехословакию, ее влияние на развитие оппозиционного движения в Украине» в учебниках по истории Украины для 11 класса.

В данной статье была рассмотрена проблема Советской интервенции в Чехословакию и её влияние на диссидентское движение. В работе освещено формы и методы протестов против вторжения советских войск, реакцию обычного населения на данное явление. Также проанализировано освещение данного вопроса в учебниках по истории Украины для 11 класса.

Ключевые слова: интервенция, Чехословакия, диссиденты, общественное движение, протест.

Novikova N.V. Illumination of the topic "Intervention of the USSR in Czechoslovakia, its influence on the development of the opposition movement in Ukraine" in textbooks on the history of Ukraine for the 11th form.

In this article, the problems of the Soviet intervention in Czechoslovakia and its influence on the dissident movement were considered. The paper highlights the forms and methods of protest against the invasion of the Soviet troops, the reaction of ordinary people to this phenomenon. The coverage of this phenomenon in textbooks on the history of Ukraine for the 11th grade is also analyzed.

Keywords: intervention, Czechoslovakia, dissidents, social movement, protest.

Постановка проблеми. Радянська інтервенція до Чехословаччини. Дослідження опозиційного руху на території України в умовах системної кризи СРСР. Вивчення основних тенденцій у поглядах представників дисидентського руху щодо інтервенції Радянських військ до Чехословаччини. Саме цього року виповнюється 50 річчя з початку даної акції. Приклад боротьби чехів та словаків та протести українського населення проти інтервенції становить величезний виховний потенціал для виховання патріотизму, громадянської позиції, викликає інтерес до минулого України. Для розуміння даного явища необхідний подальший глибокий аналіз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тема не є всебічно дослідженою. В своїй роботі я використовувала статтю Бажан О.Г. [1] в якій він детально аналізує опір українського населення проти радянської інтервенції. Праця Дмитрука В. І. [2] надає інформацію про зростання негативних настроїв в середовищі української еліти в 1968 році. Загалом дана тема не досить широко представлена в історичній літературі.

Мета статті. Метою статті є аналіз реакції українського населення загалом та українських дисидентів зокрема на інтервенцію СРСР до Чехословаччини. Визначити форми й методи протесту українського населення, а також методи протидії протестам з боку радянської влади.

У дослідженні протестного руху мною розглядається подієво-фактажвий матеріал та використовувався порівняльний метод. При написанні статті автором використано як загальнонаукові методи так і спеціальноісторичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний підхід.

Радянська інтервенція до Чехословаччини викликала обурення серед світової громадськості, не знайшла ця подія абсолютної підтримки серед населення СРСР загалом та УРСР зокрема. Окупація Чехословаччини військами країн Варшавського договору відібрала по суті останню надію в тих, хто ще сподівався на демократизацію радянського суспільства. Інформаційні матеріали, які були надіслані в ЦК КПУ свідчили про зростаюче невдоволення громадян грубим втручанням у внутрішні справи сусідньої держави.

Форми протесту були різними: від активних відкритих виступів до виготовлення анонімних листівок, листівок-прокламацій.

Ще за місяць до вторгнення в Чехословаччину Анатолій Марченко (письменник, дисидент, відбув 17 років ув'язнення в радянських в'язницях) у своєму «Відкритому листі до комуністичних газет» писав: «Мені соромно за свою країну за свою країну, яка знову виступає в ролі жандарма. Мені було б соромно і за мій народ, якби я вірив, що він дійсно одностайно підтримує політику ЦК КПРС і уряду у справі Чехословаччини. Але я певен, що насправді це не так, що мій лист не єдиний, що такі листи не публікуються у нас. Одностайність наших громадян і в цьому випадкова фікція, творена штучно шляхом порушення тієї самої свободи слова...»[3, с. 517].

З подіями в Чехословаччині пов'язана кримінальна справа доцента Кіровоградського педагогічного інституту Георгія Олексійовича Дубового. 28 жовтня 1968 року викладач з більш ніж двадцятирічним стажем, колишній завідувач кафедри фізики та загально-технічних дисциплін, кандидат фізико-математичних наук був заарештований управлінням держбезпеки по Кіровоградській області. Причиною арешту Г. Дубового став написаний ним лист «Що робити?» на ім'я «Президента, Уряду, ЦК Партій, що входять в Національний фронт, всіх патріотичних організацій, всіх патріотів Чехословаччини. В даному листі Дубовий висловив підтримку патріотичним силам Чехословаччини, які піднесли прапор боротьби за оновлення своєї батьківщини, наголосив на винятковому значенні «празьких реформ» та закликав активніше боротися з окупаційними військами, які вторглися на Чехословацьку землю.

Незважаючи на те, що лист не дійшов до адресата (був перехоплений спецслужбами) це не завадило порушити проти нього кримінальну справу та звинуватити «в підриві та ослабленні радянської влади». Суд, який відбувся в Кіровограді в січні 1969 року, засудив інваліда II групи, хворого на туберкульоз суглобів до 6 років ув'язнення в таборах суворого режиму, з наступним п'ятирічним засланням. Водночас було піднято клопотання перед Вищою Атестаційною Комісією при Раді Міністрів СРСР про позбавлення Г.О. Дубового вченого ступеня кандидата фізико-математичних наук Логічним продовженням судового процесу стало обговорення за дорученням першого секретаря ЦК КПУ П.Ю. Шелеста вчинку Дубового в трудових колективах Кіровоградщини, в першу чергу в педагогічному інституті. Воно повинно було послужити серйозною пересторогою тим, хто висловлював сумніви в правильності внутрішнього і зовнішнього політичного курсу КПРС і Радянської держави [1, с. 424].

Але Дубовий не єдиний хто виступив проти введення радянських військ до Чехословаччини. Так 23 березня 1970 року судовою колегією Закарпатського обласного суду до трьох років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії був засуджений студент фізичного факультету Ужгородського державного університету Р.Д. Гринь. Його провина полягала в тому, що вже 22 серпня 1968 року від імені «Комітету по підтримці визвольного руху в Чехословаччині» надіслав листа до Празького радіо з підтримкою справедливої боротьби народу ЧССР [4, с. 530].

Звичайно форми протесту обрані Г. Дубовим можуть здатися з точки зору сьогодення дещо наївними і неефективними. Однак, розглядаючи діяльність останнього в контексті загально-демократичного, національно-

визвольного руху, можна цілком вважати її важливою і необхідною ланкою процесу, який сприяв формуванню громадської думки, виробленню нових орієнтацій у внутрішній і зовнішній політиці СРСР.

Не минуло суворе покарання і Зоряна Попадюка який восени 1968 року будучи учнем 9-го класу Самбірської школи разом зі своїм однолітком Генадієм Подгореловим замислювались над причинами придушення інакодумства в Чехословаччині. Пізніше, в серпні 1972 року від імені молодіжної організації «Українського Національно-визвольного фронту» розповсюджував у м. Самборі та Коломиї листівки протесту проти окупації Чехословаччини, в яких пов'язував трагічність долі українського, чеського та словацького народів, що стали заручниками імперської політики Москви. 28 березня 1973 року він був засуджений до 7 років позбавлення волі та 5 років заслання [3, с. 518].

Лише випадковість врятувала від ув'язнення студента філологічного факультету Чернівецького університету П.О. Ардюкова. Він в листах до найближчих друзів дозволив собі засумніватися в доцільності рішення керівництва КПРС про введення військ до Чехословаччини.

З документів вищого політичного керівництва України стає відомо, що в різних регіонах республіки відбувалося розповсюдження листівок, в яких висловлювалась солідарність з народом ЧССР, засуджувалися неправомірні дії партійно-державного керівництва СРСР. 13 вересня 1968 року в Чернівецькому університеті, в під'їздах будинків по провулку Українському, вулицях Леніна, Міцкевича та Шевченка були виявлені листівки такого змісту: «Товариші! Пропаганда в нашій країні обрушує шквал на народ, Комуністичну партію, органи друку і молодь соціалістичної Чехословаччини. Намагаючись звести наклеп на партійних та державних діячів ЧССР, радянська пропаганда використовує брудні плітки і домисли, в черговий раз демонструє прийоми шантажу та погроз. З продажу вилучені газети найбільших комуністичних партій світу. Ганьба прислужникам брудної пропагандистської кампанії!

Події в Чехословаччині доказують, що купка захопивших владу в нашій країні і партії осіб заради збереження свого пануючого положення продали інтереси миру, соціалізму і пролетарської солідарності. Їхні авантюрні дії знову ввергають світ у жахи холодної війни, зірвали підписання договору про непоширення ядерної зброї і викликали небувалий до цих пір розкол в комуністичному русі. ».

Через декілька днів в Київському університеті було виявлено листівку за підписом «Голос народу», в якій чехословацькі студенти ставились за взірєць відданості інтересам власної держави, ідеалам проголошеним «Празькою весною» [2, с. 324].

28 серпня 1968 року у м. Ново-Волинському Волинської області було виявлено написане на стіні колгоспного ринку гасло: «Смерть кремлівським бюрократам. Руки геть від Чехословаччини!». Аналогічні написи були зроблені на приміщенні шахтоуправління шахти №4 «Ново-Волинська» та ресторану шахтар. [3, с. 518]

У вищенаведених випадках виявити розповсюджувачів листівок так і не вдалося, хоча далеко не завжди останні залишалися без покарання. В лютому 1969 р. КДБ при РМ УРСР був затриманий за розповсюдження листівок робітник Вінницького заводу №45, поляк за національністю Ю. Ольховський. Оскільки матеріалів для кримінальної справи явно не вистачало, то з ним було проведено відповідну «профілактичну роботу».

Вище політичне керівництво хвилювали також настрої наукової та творчої інтелігенції, яка не приховувала своєї негативної думки щодо грубого втручання у внутрішні справи ЧССР. Так, в червні 1968 року відомий український художник В.Черніков звернувся до ЦК КПРС з листом, в якому закликав зайняти зважену і толерантну позицію щодо ЧССР. В іншому випадку свою незгоду з зовнішньополітичним курсом КПРС висловив ректор Чернігівського педінституту Костерчук [1, с. 427].

Таким чином наведені факти дозволяють стверджувати, що інтервенція СРСР до Чехословаччини відіграла важливу роль у зародженні демократичних традицій в українському суспільстві, в консолідації опозиційного руху в Україні з іншими антитоталітарними рухами Східної і Центральної Європи.

Проаналізувавши шкільні підручники з історії України для 11 класу, я дійшла висновку, що тема протесту українського народу проти радянської інтервенції до Чехословаччини висвітлена слабо.

Так, наприклад, в підручнику за авторства Турченка стосовно даного явища присутні лише декілька рядків, хоча загалом тема дисиденства представлена цілим абзацом. В яких говориться, що співчуття та солідарність були характерними рисами учасників українського опозиційного руху. Також написано, що на захист Чехословаччини виступали дисиденти. Абсолютно не говориться про це, що це було досить таки масове явище. Також не наведено жодного прикладу виступу дисидентів, не описуються форми та методи протестного руху в Україні [5]. На мою особисту думку це не є рівнем підручнику для профільного класу.

В підручнику за авторства Пометун О. І, Гупан Н.М. темі дисидентського руху також присвячений цілий абзац, але на жаль жодного рядку нема про опір українського населення радянській інтервенції до Чехословаччини [6].

Лише в підручнику за авторства А. К. Струкевич, І. М. Романюк більш чітко висвітлене дане явище. В даному підручнику особливу увагу було звернуто на пропагандистські дії партії які намагались виправдати інтервенцію при цьому засуджуючи Чехословацьких керівників також проаналізовано приклади опору українського студентства [7].

Проблема досліджень опору українського населення інтервенції радянських військ до Чехословаччини не є достатньо дослідженою і лише зараз набуває широкої популярності. Досить важливим є те, в архівах є величезна кількість джерельної бази для проведення досліджень з даної теми. В підручниках з історії України для 11 класу дана тема, на мою думку, висвітлена не достатньо. Майже не наводяться приклади даного явища. Я вважаю це не є вірним, адже школярі мають знати, що українці навіть в тих умовах опирались зовнішній політиці яку проводила партійна верхівка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Г. Переслідування інакодумства в центральній Україні у 60-80-х рр. / О. Г. Бажан // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 1996. - №1. С. 422-432.
2. Дмитрук В. І. Зростання негативних настроїв в середовищі політичної еліти України в зв'язку з подіями 1968 р. в Чехословаччині (на прикладі кримінальної справи М. С. Ліхцова) / В. І. Дмитрук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 1999. - № 7. С. 322-326.
3. Бажан О. Г. Зовнішньо-політичні акції СРСР у 50 – 80-ті рр. та їх вплив на розвиток опозиційного руху в Україні / О. Г. Бажан // З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ. – 2000. - № 2 – 4. С. 515-525.
4. Дмитрук В. І. Нелегальна інформаційна мережа в Чехословаччині та її вплив на формування опозиційних настроїв в Україні (кінець 60-х – початок 70-х рр.) / В. І. Дмитрук // З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ. – 2000. - № 2 – 4. С. 525-533.
5. Історія України 11 клас / Турченко Ф.Г. – К.: Генеза, 2010. – 302 с.
6. Історія України 11 клас / Ред. Пометун О. І. Пометун, Н.М. Гупан. – К.: Освіта, 2012. – 288 с.
7. Історія України 11 клас / А. К. Струкевич, І. М. Романюк Ред. – К.: Грамота, 2011. – 320 с.

REFERENCES

1. Bazhan O. G. Persecution of dissent in central Ukraine in the 60's and 80's. / O. G. Bazhan // History of Ukraine. Little-known names, events, facts. - 1996. - №1. Pp. 422-432.
2. Dmitruk V. I. The growth of negative attitudes in the environment of the political elite of Ukraine in connection with the events of 1968 in Czechoslovakia (on the example of the criminal case, MS Lichtsov) / VI I. Dmitruk // History of Ukraine. Little-known names, events, facts. - 1999. - No. 7. P. 322-326.
3. Bazhan O. G. Foreign-political actions of the USSR in the 50's and 80's and their influence on the development of the opposition movement in Ukraine / O.G. Bazhan // From the archives of the VUCCH of the GPU of the NKVD KGB. - 2000. - No. 2 - 4. P. 515-525.
4. Dmitruk V. I. The illegal informational network in Czechoslovakia and its influence on the formation of opposition sentiment in Ukraine (the end of the 60's - early 70's) / VI I. Dmitruk // From the archives of the GPU of the GPU of the NKVD KGB. - 2000. - No. 2 - 4. S. 525-533.
5. History of Ukraine Class 11 / Turchenko F.G. - K. : Genesis, 2010. - 302 p.
6. History of Ukraine Class 11 / Ed. Pometun O. I. Pometun, N. M. Gupan - K. : Education, 2012. - 288 pp.
7. History of Ukraine Class 11 / AK Strukevich, I. M. Romanyuk Ed. - K. : Diploma, 2011. - 320 p.

УДК 94(47+57)»1930»

Семешин Е.В.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ПОЛІТИКА РОЗКУРКУЛЕННЯ СРСР В 1929-1930 РР.: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

У статті досліджено та простежено політику радянської влади по відношенню до заможної частини селянства на першому етапі втілення в життя гасла «знищення куркуля як класу». Розглянуті причини і наслідки даної політики.

Ключові слова: селянство, криза, хлібозаготівлі, куркуль.

Семешин Е.В. Политика раскулачивания СССР в 1929-1939 гг.: причины и последствия.

В статье исследована и прослежена политика советской власти по отношению к состоятельной части крестьянства на первом этапе воплощения в жизнь лозунга «уничтожение кулака как класса». Рассмотрены некоторые причины и последствия данной политики.

Ключевые слова: крестьянство, кризис, хлебозаготовки, кулак.

Semeshin E.V. Policy of disposals of the USSR in 1929-1939: causes and consequences.

The article investigates and traces the policy of Soviet power towards the wealthy part of the peasantry in the first stage of the implementation of the slogan "Destruction of the kulaks as a class". A brief review of some of the causes and consequences of this policy.

Key words: peasantry, crisis, bread making, fist.

Актуальність дослідження. Не дивлячись на те, що тема колективізація і розкуркулення сьогодні дослідження досить добре, існує також проблема правильного висвітлення даного питання. В останній час з'явилося багато псевдонаукових робіт, котрі популяризують епоху сталінізму, замовчуючи про його злочини